

Дјевојачки институт на Цетињу

Црна Гора је у периоду од 1860 до 1916 године ратовала од 1861 до 1862 године, па од 1875 до 1878, а стварно је била стално на ратној ноzi све до краја 1880 године. За вријеме тешке анексионе кризе 1908 и 1909 године није било рата, али се ипак није могло много радити на просвјетном и културном пољу у земљи. Арбанашке буње од 1909 до 1911 године, па два балканска рата током 1912 и 1913 године, као и убрзо почети први свјетски рат 1914 године били су још мање повољни за рад на томе пољу.

Поред свих тих тешкоћа ипак су резултати културно-просвјетног рада у земљи прилично завидни. Тако је приликом ступања књаза Николе на престо била само једна основна школа у Црној Гори, а већ крајем школске 1871/72 године у Црној Гори има 41 основна школа, као и једна женска основна школа на Цетињу са два разреда. Из једног табеларног прегледа види се, да је 1883/84 школске године било у свим основним школама у Црној Гори 1.503 ученика и 72 ученице, док ће крајем 1909/10 школске године у 130 основних школа бити 10.368 ученика и ученица (9.437 ученика и 931 ученица). Прве од тих школских година (1883/84) били су у Црној Гори само 53 учитеља (двојицу су плаћале њихове општине), док их је 1909/10 школске године било 183 и 13 учитељица.¹⁾

Почетком своје владе књаз Никола је отворио 1863 године Богословију, која је убрза морала бити затворена због недостатка материјалних средстава. Она је обновљена 1869, а 1887 г. преуређена је у Богословско-учитељску школу и дала је Црној Гори велик број свештеника и учитеља. 1880 године отворена је на Цетињу Реална нижа гимназија, која је послѣ пет година преуређена у класичну. Она ће касније бити претворена у вишу гимназију и први ученици са положеним вишим течајним испитом изашли су из ње 1909/10 школске године.²⁾

1869 године, дакле исте године које је обновљена Богословија, основан је на Цетињу Дјевојачки институт, који ће, сем краћих прекида за вријеме рата, редовно радити све до 1913 године. Када буде

¹⁾ Н. Р. Минић, Кратак преглед рада на народном просвјетивању у Црној Гори од године 1860 до данас, Цетиње 1910, стр. 11 и 19 и таб. I, XXVII и XXVIII.

²⁾ "Педесет година на престолу Црне Горе (1860—1910)", Цетиње 1910, 120 и д. и Д. Вуксан, Споменица о педесетогодишњици Државне реалне гимназије, Цетиње 1932, 38.

сређен Цетињски архив вјероватно ће се о Институту наћи нешто података, али је архива Института сигурно у цјелости послата у Русију приликом његовог укидања, те добро долазе и неколико прегледа рада тога Института, који су у своје вријеме већ били објављени.

Најстарији подаци о оснивању Института налазе се у цетињском календару „Орлићу” за 1870 годину. Тај календар уређивао је пјесник Јован Сундечић и он је имао једну корисну рубрику, у којој су описивани важнији догађаји у Црној Гори током године у којој је календар припреман за штампу. Тако се у **Орлићу** за 1870 годину налази опширно изложен рад око оснивања и свечаног отварања Српске православне богословије на Цетињу, а затим је, на жалост врло кратко, описан и почетак рада Дјевојачког института на Цетињу. Тај опис носи наслов „Женски завод на Цетињу” и дословно гласи:

„Отчинским настојањем Њ. С. кнеза Николе, отворен је такођер на Цетињу, у течају минулог љета, Завод и за женску дјецу. У овом Заводу одгојава се сад 12 њежних црногорских дјевојака. Оне се у овом првом часу уче богомољи, читању и писању и различитом женском раду. Завод стоји под високом заштитом Њезина Величанства садашње руске **Царице**, која је свијетлом нашем Господару лане у Петрограду обећала, да ће такав Завод на Цетињу под своје окриље узети и помагати га. — Њезино Величанство одабрало је већ и наставницу за овај Завод у лицу Господичне **Пацевић**, ћерке генерал-мајора Пацевића, коју међутим заступа једна наша ваљана Которка. — Школе добро уређене, то јест оне у којима се дјеци, поред умнога одгајања, особито прибавља религиозно и домаће честито изображење, — биле су и остају за вазда најбоље средство, којим се постиже сигуран и ваљан народни напредак. И зат се сматрати могу као велики добротвори човјечанства сви они, који се за школе брину и школе у народу дижу и подпомажу”.³⁾

Како није излазио на Цетињу ниједан лист 1869, а такође ни 1870 године, то није могуће наћи за то вријеме сувремене податке о оснивању и почетку рада Дјевојачког института. Ја сам прегледао све бројеве првога цетињског листа званог „Црногорац” из 1871 и 1872 године, па се у њима налази само неколико не баш нарочито важних података, те су нам драгоцјени подаци које наводи у своме дјелу први ректор цетињске Богословије Милан Костић, који је живио на Цетињу од друге половине 1869 до средине 1872 године. Костићеве податке допуњује професор Живко Драговић, који је оставио детаљан преглед рада Дјевојачког института за првих 20 година његовога рада. Он је свакако те податке вадио из архиве Института, јер иначе се другим путем не би могло доћи до детаља које он наводи у своме чланку. Драговић је касније објављивао и годишње извјештаје о раду Института, али нијесам могао утврдити да ли је те извјештаје објав-

³⁾ Орлић, Црногорски годишњак стари и нови за просту годину 1870, уредио Ј. Сундечић, година VI, Цетиње (1869) стр. 70.

љивао редовно сваке године. Успио сам да дођем само до извјештаја за 1889/90 и 1891/92 школску годину, из чијих би наслова излазило, да су такви извјештаји редовно штампани. О Институту је објавио много података и познати руски научник Павле Ровински, који је живио у Црној Гори пуних 25 година, са мањим прекидима, и оставио познато дјело „Черногорія“, које има 6 свезака са преко 3.700 страна. У једној од тих свезака Ровински је изнио много материјала о Дјевојачком институту, али је први период и он обрадио по Драговићу и Костићу, те је важније оно што Ровински наводи о каснијем раду Института. Ровински је у своје вријеме објавио и један чланак о Институту,⁴⁾ али ја до њега нијесам могао доћи, но вјерујем да је Ровински све податке из тога чланка унио у своје дјело „Черногорія“. Свеска у којој пише Ровински о Институту писана је 1912 године, а Институт је укинут 1913, те се, углавном, може добити прилична слика живота и рада Дјевојачког института на Цетињу. Само укидање Института 1913 године изложићу на основи до сада непознатих архивских докумената, који се чувају у Цетињском архиву.

Сиромашна Црна Гора није имала материјалне могућности, да првих година владе књаза Николе оснује и издржава двије средње школе, Православну богословију и Дјевојачки институт. Но у томе је млади књаз Никола добио потребну помоћ од Русије. То је било приликом његовога првога пута у Русију 1868 године. Ма да је руски цар Александар II био јако љут на књаза Данила, претходника и стрица књаза Николе, што је своју спољну политику ослањао добрим дијелом на Француску и њенога цара Наполеона III, ипак је књаз Никола успио да ту љутњу ублажи и оправда поступке књаза Данила, те је цар Александар дао материјалну помоћ за оснивање и издржавање Богословије на Цетињу, а руска царица Марија Александровна (+1880 г.) омогућила је својом помоћу оснивање Дјевојачког института на Цетињу, који је био под покровитељством руске царице и под непосредним надзором црногорске књегиње.⁵⁾

Институт је често називан у Црној Гори и „Женски завод“, а отворен је на Малу Госпођу 8 септембра 1869 године. На три мјеста сам нашао разне податке о броју првих ученица Института. У једном касније написаном дјелу стоји да је било 12 ученица,⁶⁾ Милан Костић каже да је било „на броју њих 16“,⁷⁾ док Живко Драговић пише да их је било 13.⁸⁾ Како Драговић наводи и имена, а сигурно је свој чланак радио по архиви Института, ја мислим да је његов број најпоузданији. Све прве ученице биле су из Црне Горе, а ово су њихова

⁴⁾ Д-р Перо Ђ. Шоћ, Оглед библиографије о Црној Гори, Београд 1948, 214 (бр. 2156).

⁵⁾ „Гедесет година на престолу Црне Горе“, 122.

⁶⁾ Ibidem, 122.

⁷⁾ Милан Костић, Школе у Црној Гори, Панчево 1876, 158—160.

⁸⁾ Живко Драговић, Извјештај о двадесетогодишњој радњи Ђевојачког института Царице Марије на Цетињу — цетињски часопис „Просвјета“ за 1889 г., стр. 397.

имена: Јоше Мартиновић, Милица Вукотић, Анђе Поповић, Милица Пејовић, Анђе Пламенац, Јоке Ђурашковић, Горде Јовићевић, Румица Вукотић, Марија Ђуровић, Ике Јанковић, Анђе Миљановић, Миле Бошковић и Милосава Матановић. Костић не наводи имена првих ученица Института, али иза наведеног њиховог броја додаје ово: „Примали су у завод дјевојчице имућнијих родитеља и главара црногорских. Могло се је готово рећи, да се тежи у Црној Гори за тиме, да се створи придворна аристократија. Но, надамо се, да ће се, с временом, примати у тај завод деца из свих крајева црногорских и без икакве разлике, да ли су им родитељи „кућићи” . . . „Једнакост” нека је наша девиза! Само онај нека је бољи, који то заслужи својим човечанским врлинама или умним и другим правим заслугама. . . .”⁹⁾ За управитељицу Института одређена је од стране руске царице Надежда Петровна Пацевић, која је до тада била наставница Женске гимназије у Петрограду. Управитељица Пацевић требала је да буде на Цетињу прије почетка рада у Институту, али ју је, каже Костић, омео познати бокешки устанак, те је дошла на Цетиње тек у почетку мјесеца фебруара 1870 године. Прије њенога доласка ипак је извршен упис ученица и оне су само поучаване у женском ручном раду. То су извршиле Катина Ковачевић и Нана Живаљевић из Котора, а када је стигла управитељица Пацевић „у брзо је све у ред довела.”¹⁰⁾

Институт је почео рад у историској Његошевој „Биљарди”, гдје је била и Богословија. Костић нарочито подвлачи рад тих завода у истој згради, у којој су заједно остала оба завода три године, па наглашава „да је за три године и у једном и у другом заводу био највећи ред и највећа пристојност, и да је моралност оба ова завода могла служити за узор свима европским женским и мушким заводима”. То Костић наводи тога ради, што су били прилично одрасли ученици Богословије, а било је и ученица одраслих, јер се, на примјер, једна већ после завршене друге године удала за ађутанта књаза Николе. У „Биљарди” је било дато више просторија Богословији, док су за Институт биле одређене „две спаваће собе, једна соба за школу, једна за трпезарију, три омање за стан управитељке и учитељке и једна кујна за женске две слуге, које су послуживале девојчице и учитељке . . . Свака девојчица добија у том црногорском „институту” одело, храну и сву осталу послугу. Свака има за себе своју чисту постељу и свој сандучић у ком држи своје ситније ствари. У јутру пију деца црну каву с лебом, у подне добију два јела, а увече кад кад и по једно, али издашније”. Док је Институт био у „Биљарди” давана је иста храна и институткама и богословцима, али су ученице Института, по жељи књаза Николе, „добијале вазда за ручак и по чашу вина. . . Госпо(ђица) Пацевића мотрила је строго на чистоћу и на ред истога завода. Ко је год од странаца посетио како женски завод, а тако и богословију, био је изненађен, да на Цетињу нађе така два оправна, уредна и чиста завода”¹¹⁾

⁹⁾ Милан Костић, *Op. cit.*, 160—161.

¹⁰⁾ Ж. Драговић, *Op. cit.*, 397 и Костић, *Op. cit.*, 157 и 159.

¹¹⁾ М. Костић: *Op. cit.*, 159 и 161.

Примљене ученице биле су „са врло неједнаком научном спремом”, те је управитељица Пацевић 6 мањих ученица, које су имале и мање знање, уписала у **приправни разред**, док су осталих 7 ученица одмах почеле редован рад у првом разреду. Како је са управитељицом била дошла из Русије и њена сестра, Александра Петровна Пацевић, то је она, углавном, радила са ученицама приправног разреда, „које су тек морале да уче читати и писати”, а помагала јој је и поменута Нана Живаљевић, која је дјевојчице учила женском ручном раду.¹²⁾

Уз помоћ своје сестре и поменуте Живаљевић водила је управитељица Пацевић двије године Институт, па је она морала предавати скоро и све предмете. Једино су јој у томе помагали прве године ректор Богословије Милан Костић, цетињски архимандрит Висарион Љубиша и цетињски ђакон Филип Радичевић, док ће јој друге године помагати у раду и цетињски учитељ Гавро Пешић. Костић и Љубиша држали су часове бесплатно, док су Радичевић и Пешић добијали за свој рад новчану награду.¹³⁾

Томе се морао тражити неки лијек, па тога ради цетињски „Црногорац” у броју од 1 маја 1871 године објављује званични **Стечај** управитељице Института Пацевић за двије учитељске помоћнице за српски језик и женски ручни рад, које ће имати годишњу плату 300 фиорина у сребру, храну, бесплатан стан и послугу, а биће им плаћен и путни трошак до Цетиња и приликом напуштања дужности од Цетиња до своје куће. Стечај је обновљен у три наредна броја,¹⁴⁾ те ће за почетак школске 1871/72 године Институт добити двије нове учитељице.

Институт је имао и просвјетно-културну и политичку мисију, јер је била тежња да у Институт долазе и ученице из разних неослобођених српских земаља, па тога ради управитељица Пацевић већ 8 априла 1871 године даје преко цетињскога листа оглас, да ће бити „за идућу школску годину **петнаест** отворенијех мјеста за **иностране дјевојчице**”, које ће плаћати годишње свега 100 талијера. Како за прву генерацију ученица није било одређено колико морају имати година, то се сада наглашава у огласу, да дјевојчице треба „да су навршиле бар девету годину”¹⁵⁾

На поменути стечај можда се јавило више кандидаткиња, али су примљене само двије: Милева Станојевић и Милка Кокановић. За те учитељице Костић каже да су дошле из Београда, док Драговић пише да су из Карловца. Нијесам могао утврдити одакле су доиста оне биле, али у цетињском „Црногорцу” број 33 (субота 4 септембра 1871 г.) пише сљедеће: „И наш женски институт... добио је, сада још двије нове снаге... У прошлу сриједу дошле су још двије учитељице за исти завод, г-ца Милева Станојевић и г-ца Милка Кокановић, из

¹²⁾ Драговић, *Op. cit.*, 397 и Костић, *Op. cit.*, 162.

¹³⁾ Костић, *Op. cit.*, 161—162 и Драговић, *Op. cit.*, 397—398.

¹⁴⁾ „Црногорац”, бројеви 16, 17 и 18 из 1871 г.

¹⁵⁾ „Црногорац”, бројеви 12, 13, 14 и 15 из 1871 г.

Г. Карловца". Оне су, дакле, стигле на Цетиње 1 септембра 1871 године, те је за 1871/72 шк. годину извршен овај распоред предавања: управитељица Пацевић добила је часове рускога и францускога језика, Милева Станојевић српски језик, земљопис и општу историју, Милка Кокановић рачун и женски ручни рад. До доласка Милке Кокановић рачун је предавао професор Богословије Божо Новаковић, а касније је предавао вјеронауку и црквено пјевање, док је кратко вријеме предавао црквено нотно пјевање капелник цетињске Војне музике Шулц. У току прве двије школске године примљене су свега двије ученице: у септембру 1870 године Анастасија Лумбардић из Боке, а у септембру 1871 године Љубе Греговић, такође из Боке, Како је у јуну 1871 године једна ученица напустила Институт, то је за школску 1871/72 годину било свега 14 ученица у Институту.¹⁶⁾

Институту и свима школама поклањана је нарочита пажња. То се лијепо види из тога факта, да је скоро свима испитима и у Богословији и у Институту присуствовао и сам књаз Никола, који је често присуствовао и испитима у цетињској Основној школи. Тако је књаз присуствовао и испитима који су одржани у Институту 4 јуна 1871 године, јер ондашњи цетињски лист доноси ову вијест:

„4 о. м. одржан је годишњи испит у овдашњем женском заводу. На испиту је био Њ. Св. Књаз са Митрополитом и другом господом. Испит је трајао читав дан. Пре подне испитане су питомице из науке вјере, рачуна, српског и руског. — Питомице су строго испитиване, а одговарале су из свију предмета на опште задовољство. — Успјех (је) за ову годину велики учињен, који се једино неуморном труду управитељки завода г-ци Надежди Пацевић и учитељу г. Гаври Пешићу приписати има. Желити је да се и друге наше школе на овај завод угледе, па ће брзо и Црна Гора до жељене цијељи доћи.“¹⁷⁾

Немам никаквих нарочитих података о раду Института током појединих школских година. Једино се у цетињском листу „Црногорац“ могу наћи кратке вијести о годишњим испитима. Тако се из тога листа види, да су испити у јунском року 1872 одржани на Видовдан 15 јуна. „У четвртак био је испит у женском заводу“ — пише сувремена новинарска биљешка, па наставља: „И до сад смо имали прилике само са потпуним задовољством изражавати се о заводу овоме, који постојано напредује под изврсном управом госпођице Надежде Пацевић. Испит је показао и ове године отличан успјех уз нову сурадњу изврснијех учитељица гђ-це Милеве Станојевић и Милке Кокановић. Смијемо слободно казати, да је наш женски завод међу првијема своје врсте“. Књаз Никола је и ове године присуствовао испитима у Институту.¹⁸⁾

Убрзо се увидјело, да је Институту потребно више просторија, те је за исти подигнута нова зграда. Та је зграда грађена током 1871 и 1872 године. Цетињски лист „Црногорац“ од 4 септембра 1871 годи-

¹⁶⁾ Костић, *Op. cit.*, 162 и Драговић, *Op. cit.*, 398.

¹⁷⁾ „Црногорац“ број 20 од 5 јуна 1871; уп. Драговић, *Op. cit.*, 398.

¹⁸⁾ „Црногорац“ број 24, субота 17 јуна 1872; уп. Ж. Драговић, *Op. cit.*, 398.

не доноси вијест о подизању нових зграда на Цетињу током љетње сезоне и пише о довршењу књажевога двора, па затим наставља: „Осим двора довршује се већ и врло лијепо, велико и пространо здање за женску школу. У њему је све што је потребно за такав завод: школе, дјечије камаре за спавање, станови за управитељку и учитељице и црквица”.¹⁹⁾ Зграда Института дјелимично није била довршена ни средином септембра 1871 године, што се види из једне биљешке о крштењу црногорског наследника престола. У опису те свечаности, која је извршена 8 септембра, налазе се и ови редови: „Особитога спомена заслужује здање, женска школа, ђе је вас горњи бој, будући још непреграђен у одаје, био намјештен као једна дворана и ту се за све вријеме и у подне и у вече гостило око двије стотине лица из свију крајева српскијех”.²⁰⁾ Милан Костић о тој новој згради за Институт пише сљедеће:

„Међу тим назидано је друго огромно здање за исти женски институт од камена и на два спрата. У том новом здању на доњем спрату су школе, књижница, трпезарија, кујна, магазин (шпајз) и остале собе за економиа, за кључницу и за друге слуге. На горњем спрату су две велике спаваће собе (за 25-30 девојчица), једна соба где ће се обучавати деца рукодељу, једна за умивање, једна дворана за одмарање и зими за шетњу, 3 собе за управитељку и две собе за две учитељке; једна соба за болницу и једна (уз њу) за слушкињу, једна повећа дворана за домаћу цркву. Преко целе куће пружа се с унутрашње стране широк трем.

Ово је здање сазидано врло солидно и снабдевано је са свима потребним дворанама, да је можда ретко наћи и код нас (Костић је био из Војводине, а када је писао своју књигу био је прота у Старом-Бечеју — Р. Д.) таквих завода.

Уз здање је и велика башта, са авлијом, где ће васпитанице обучавати се и практично вртарству...²¹⁾

У нову зграду премјештен је Институт почетком септембра 1872 године. 11 септембра извршено је освећење водике у новој згради, којему је присуствовао и књаз Никола са сенаторима, па су затим почела и редовна предавања.²²⁾ Почетком рада у новој школској згради примљене су двије нове ученице: Василија Поповић из Скадра и Милица Ерцеговић из Котора.²³⁾

Ове године ће доћи из Русије и прва новчана помоћ за издржавање Института. Тако бар каже Милан Костић. Он, наиме, пише, да је књаз Никола приликом пута у Русију 1868 године израдио код ру-

¹⁹⁾ "Црногорац" број 33, од 4 септембра 1871 г.

²⁰⁾ "Црногорац" бр. 34, од 18 септембра 1871 г.

²¹⁾ М. Костић, *Op. cit.*, 159—160. — У тој згради Институт је био све до његовога укидања 1913 године. Током 1947, 1948 и почетком 1949 године та је зграда дјелимично преправљена и у њој је од априла ове (1949) године Средња медицинска школа.

²²⁾ "Црногорац" бр. 35, од 16 септембра 1872 г., и Ж. Драговић. *Op. cit.*, 398.

²³⁾ Ж. Драговић, *Op. cit.*, 398.

ског двора, да Русија даје за издржавање цетињске Богословије годишњу помоћ од 8.000 рубаља, а тада је обећала руска царица, „да ће она издржавати женски виши учевни завод на Цетињу. Ово је обећање обистинило се 1872 године. Тада је царица руска одредила годишње 5.500 рубаља на издржавање истога завода. А осим тога плаћала је већ и дотле, а плаћаће и после, управитељку истог завода, родом Русињу.“²⁴⁾

Задатак Дјевојачког института тачно је кратко дефинисао краљ Никола у својим Мемоарима. Он Институт зове „велика женска школа“ и каже да је основан 1869 године, па наставља: „Женска школа спремала је добре учитељице за основне Женске школе, које су се по жељи књажевој имале подићи у свијема главнијим мјестима, и које су доцније и отворене, а осим тога она је имала са ученицама својим унијети у народ црногорски и у женски свијет знања, реда, рада, чистоћу и све што је доброј домаћици нужно“.²⁵⁾

Милан Костић је сачувао цио текст првога програма и правила Дјевојачког института, као и наставни план. Он каже да је то све написала сама управитељка Пацевић. Свакако су од интереса први програми и правила далеко ван граница старе Црне Горе познатог Дјевојачког института на Цетињу, па ћу их дословно донијети. То је потребно урадити и тога ради, јер је, као што сам већ нагласио, данас скоро немогуће доћи до Костићеве књиге, те би упућивање на њу било готово бескорисно. Ево, дакле, текст „Програма и правила првог женског училишта на Цетињу“:

§ 1. Прво женско училиште на Цетињу стоји под заштитом Њ. Величанства Марије Александровне, царице руске, и под главним надзором Њ. Светлости црногорске књегиње Милене.

§ 2. Цел је училишта, да се у васпитанице укоре чисте православне кротост, љубав к отачеству и к поретку, да би кашње, као добре матере, саме могле дати прво своје васпитање својој деци; а уз то да се и саме пригове за учитељке основних школа.

§ 3. Институт прима на се бригу за 24 ученице.

§ 4. Учевни течај траје четири године и дели се на два разреда: на млађи и на старији. Сваки траје по две године.

§ 5. Најбоље ученице при том, — које би желеле да буду учитељице, остају, пошто сврше четворогодишњи течај, сувише једну годину у заводу, да се практично вежбају са новим ученицама под надзором учитељица.

§ 6. У институту одржавају се свега три испита: кад ступе ученице у училиште, кад прелазе из млађег разреда у старији и по свршетку целог старижег течаја.

§ 7. Сваке друге године примају се и отпуштају се ученице. Отпуштају се ученице кад сврше четворогодишњи течај, 1 јуна, а примају на њихово место нове ученице 1 септембра исте године.

²⁴⁾ М. Костић, *Op. cit.*, 155—156.

²⁵⁾ Цетињски архив и „Записи“ књ. VIII, стр. 31.

§ 8. У училиште примају се ученице које имају бар 9 година. Кад се примају треба лекар да сведочи, да су 'здраве.

§ 9. Ако којој ученици не би биле писане красте (богиње), то се морају писати кад ступи у завод.

§ 10. Захтева се да свака ученица, која жели да се прими у завод, зна читати српски и писати, да зна најнужније молитве, да зна писати бројеве и бројати до стотине.

§ 11. Никако се не примају нове ученице у пола течаја.

§ 12. К родитељима и к рођацима отпуштају се васпитанице само двапута преко године и то: о божићу и о великом распусту, од 29 јуна до 8 септембра исте године.

§ 13. Осим означенога времена могу се ученице отпуштати из завода само онда, ако су им њихови родитељи опасно болесни, или ако би било нужно да пођу дома, да поправе своје сопствено порушено здравље.

§ 14. У току године школске бележи особље учитељско свакога месеца успех ученица из појединих предмета у одређени за то записник, а пред велики распуст добију ученице на засебном листу о том, како су училе преко целе године.

§ 15. Кад ученице сврше потпуни четворогодишњи течај, тада добију сведоцбу са потписом управитељке и свог учитељског особља. — Само по свршетку пете, т. ј. практичне године, издаје се ученицама така сведоцба, са којом имају право да буду учитељке.

§ 16. Васпитанице овога института имаће преимућство пред осталим компетенткињама, које желе да буду учитељке при овом заводу.

§ 17. Учевни течај почиње се сваке године 9 септембра, а свршује се свршетком месеца јуна.

Док траје школска година уче се следећи предмети: наука хришћанска; језици српски, руски и француски; повесница, земљопис, рачун, рукодеље, гајење свилених буба и певање.

§ 18. Старији разреди вежбају се у газдовању.

§ 19. Предавања почињу сваки дан у 9 часова у јутру, па трају до 12 часова, а после подне почињу у 2 а трају до 4. Сваки дан има пет лекција осим суботе; суботом предаје се само три часа до подне, а после подне ваља свака ученица да прегледа и да поправи своју робу (ако је што за поправљање).

Свака лекција траје час, а између часова имају деца по 5 минута одмора. После треће лекције траје одмор два часа. У недељи има свега 28 часова за предавање.

§ 20. Кад ступи ученица у институт добије од правитељства потребно одело и постелу. Тиме се служи она само кад је у заводу, а кад полази о распусту дома, полази у свом руву.

§ 21. Кад ученице сврше потпуни течај, тада добије свака од правитељства мали потребити мираз.

Костић наводи и наставни план и распоред предмета у Институту. Овакав је био први наставни план Института:

Предмети	Млађа класа		Старија класа	
	I год.	II год.	I год.	II год.
Наука хришћанска	—	— 2	2	2
Српски језик	—	— 6	6	4
Руски језик	—	— 6	6	4
Француски језик	—	— —	6	5
Историја	—	— — —	—	4
Земљопис	—	— — —	—	2
Рачун	—	— — —	2	2
Краснопис	—	— — —	4	—
Гајење свилених буба	—	— — —	—	2
Женски рад	—	— — —	6	2
Пјевање	—	— — —	2	2

Сви су разреди имали укупно по 28 часова недјељно. Предавања о гајењу свилених буба и газдинство увела је управитељица Пачевић по савјету ректора Богословије и главног школског надзорника Милана Костића, што Костић наглашава и у својој књизи. Ученице су се могле бавити и практичним вртарством, јер је Институт имао велику башту. У тој башти је требало засадити „повише дудова“ (мурава), са којих ће ученице брати лишће за гајење свилених буба. Ученице су се такође вјежбале у кројењу и швењу, као и у домаћем газдинству. То је све било одређено за посљедње двије школске године. У току прве двије школске године није се такозваној млађој класи предавала историја, већ „важнији догађаји из повеснице славенског народа служе као теме за писмене задаће“. Старија класа учила је у првој години општу историју до сеобе народа, а у другој, завршној, години од сеобе народа до најновијег времена. Народна историја, наравно, учила се детаљније од опште историје.²⁶⁾

Наводећи први програм и правила Дјевојачког института Костић додаје, да ће се „устав и учевни план за институт . . . морати дотерати и преиначити у многим тачкама, док се институт пресели у ново своје здање“. Костић је нарочито замјерао наставном плану због рускога и француског језика и мислио је да би требало наставни план преправити, како би боље одговорио „околностима Црне Горе, с којима пре свега ваља рачунати“. Да би оправдао своје мишљење он излаже како живи Црногорка, па предлаже укидање француског језика и свођење учења руског језика на учење само током једне, а највише током двије школске године. Часови француског језика „могли би се, каже Костић, употребити далеко корисније на друге предмете, као на пр. физику и на остале природне науке, на економију и на рукодељу!“ Излажући разне доказе за свој предлог Костић наглашава, да је он своје примједбе на наставни план и програм Института и писмено дао на тражење књаза Николе, али по њима није ништа урађено. „Уздамо се пак — наставља Костић, — да ће и сама госпођица управитељка, пошто се пресели у ново здање, које је одређено за тај завод, и

²⁶⁾ М. Костић, *Op. cit.*, 160 и 163—167.

пошто се изближе упозна са животом народа српског у Црној Гори, преиначити у многоме и устав и план тога „института“, с којим је она до сада врло добро и најсавесније руковала.”²⁷⁾

Можда нешто Костићеве примједбе, а сигурно више и сама пракса, приморала је управитељицу Института да изврши измјену наставнога плана и правила подручног јој завода. Та измјена је извршена у току 1872/73 школске године, али су испити у јуну 1873 године одржани по старом наставном плану и програму. Они су обављени дана 14 јуна и два дана касније о њима је писао цетињски „Глас Црногорца” следеће:

„Цетиње, 16 Јуна. — У прошли четвртак обдржан је у овдашњем женском инштитуу годишњи испит. Њихове Свијетлости, кнез и књегинја са г. г. сенаторима и другијема присуствоваху испиту и прије и послје подне. Успех се показао врло добар. Ученице су учиниле одлични напредак како у предметима тако и у ручнијем радовима, што одаје не само достојну хвалу управитељки г-ђици Надежди Пацевића, учитељицама г-ђицама Милеви Станојевића и Милки Кокановића и професору г. Б(о)жу Новаковићу, него прибавља угледа и саме инштитуу, који је једини ове врсте на овој страни нашега народа. Њ. Св. наш кнез изјавио је на свршетку испита своје задовољство са успјехом и захвалио је наставницима на труду”.²⁸⁾

Два дана послје завршених испита, то јест 16 јуна 1873 године, извршено је свечано освећење цркве Дјевојачког института. Црква је била у самој згради завода, а уређена је, углавном, даровима руске царице. То се види из једне савремене новинарске вијести, у којој има још неколико података о Институту. Та вијест гласи:

„У прошлу суботу освећена је црква у женском инштитуу свечанијем начином. Освећењу је присуствовала и Њ. Св. кнегинја, под старатељством које ова школа стоји. Истога дана и ученице су распуштене на одмор својим кућама. Црква је врло лијепо оправљена и украшена угледнијем даровима Њ. В. царице руске као покровитељке инштитуа.

Дознајемо, да ће идуће школске године више Српкињица из Бокоторске доћи у наш женски инштитут, и то осим онијех, које ће бити примљене на сами трошак инштитуа. Честити Србин г. Томо Липовац из Котора пријавио је већ управитељки г-ђици Надежди Пацевић, да жели о своме трошку послати своје двије ћери, а разумјесмо још и за друге двије девојчице. Ми се радујемо, да ова наша велика женска школа налази и изван Црне Горе толикога и све већег повјерења, које међутијем досадањи успјех подпуно и оправдава”.²⁹⁾

Од почетка 1873/74 школске године у Институту се радило по новоме школском правилнику, који носи наслов „Устав Женскога црногорскога института” и гласи:

²⁷⁾ Ibidem, 171—183.

²⁸⁾ „Глас Црногорца“ бр. 9, субота 16 јуна 1873 г.

²⁹⁾ „Глас Црногорца“ бр. 10, субота 23 јуна 1873.

I. Институт, његово покровитељство и старатељство

§ 1. На Цетињу основан је Институт за женску дјецу из Црне Горе и околних јој земаља, а носи име: „Женски црногорски Институт“.

§ 2. Овај Институт стоји под Највишим покровитељством Њезинога Императорскога Величанства Царице руске **Марије Александровне**, као главне благодјетелке Института, и под непосредним старатељством Њезине Свјетлости Књегиње црногорске **Милене**.

II. Цијелъ и намјера Института

§ 3. Цијелъ и намјера Института јесу: а) да се у васпитанице укорењава благочешће, кротост и благодјетелство, како би потом оне исте могле најблагодјетелније упливисати на оне, у којих се кругу налазиле буду, својим озбиљним моралним живљењем и точним испуњавањем домаћих својих дужности; б) да би се из њих с временом приуговорити могле и добре и способне учитељке.

III. Управа и настава Института

§ 4. Институт има:

а) своју Управитељку, коју бира и исплаћује Њезино Величанство Царица Руска;

б) двије учитељке Српкиње, које потврђује Њезина Свјетлост Књегиња Црногорска;

в) приватнога учитеља за закон божији и за неке друге научне предмете;

г) приватнога учитеља за музикално пјевање и

д) домаћега свештеника, који такођер испуњава дужности економа у Институту.

§ 5. Управитељки повјерено је потпуно равнање са Институтом; надзор над преподавањем и над поретком; старање како о васпитању ђевојака, тако и о свему што би се односило на благостање Института. Она бира себи помоћнице, приватне учитеље, економа и остало особље за домаћу послугу.

§ 6. Управитељка по својој увиђавности распоређује још предмете учења и занимања на дане и часове са особитијем прописима, који се најприје поднашају на одобрење Свјетлој Књегињи.

IV. О васпитаницама Института

§ 7. Институт црногорски установљен је за 30 васпитаница, од којих се узима 20 васпитаница на трошак самога Института, а десет узимају се на њихову властиту плаћу, по 200 фиорина на годину за сваку, уз потребиту оправу, одјећу и обућу.

§ 8. Осим васпитаница неплаћајућих и плаћајућих, могу се учити у Институту још и приватне ђевојчице, које, осим лекција, ништа друго не уживају, нити Институт одговара за њихово поведење ван Института.

§ 9. Васпитанице примају се не млађе од 9 година, и не старије од 12 година.

§ 10. Молбенице за примање васпитаница шиљу се на Управитељку, која их поднаша одобрења ради Њ. С. Књегињи Милени.

§ 11. Двије сестре (осим случаја да су сироте на које би се особити обзир имао узети) не могу у један пут бити примљене на трсшак Института, но само у разтупу од двије године дана.

§ 12. Кад не би некој од васпитаница биле писане крaste (наврнуте оспице или богиње), онда при најпрвоме случају мора се она подвргнути таквоме писању.

§ 13. Одјећа свијех васпитаница живећих у Институту мора бити поједнака и истовјетне боје, а имено: вунени фуштани кафене масти и фута такођер вунена, црне боје.

§ 14. При ступању неплаћајуће васпитанице добивају од Института: аљине, обућу и свуколику рубенину, што оне носе само док се налазе у Институту, а пошто се буду о празницима кућама својима разилазиле, онда се облаче у своју сопствену одјећу. Оне имају такођер од Института: постеље и све остало што је потребно да се у најбољему реду и чистоћи уздрже; а при томе још имају и храну, која мора бити приурочовљена самијем простијем начином, али да буде здрава и сочна.

V. Течај васпитања и правила примања и отпуштања

§ 15. Течај васпитања продужује се на 6 година и дијели се на три одјељења: **прво, друго и треће** названо практично **одјељење**, а свако одјељење продужује се на двије године.

§ 16. Да би могла васпитаница ући у прво одјељење иште се да зна читати и писати српски, да зна неке најпрве молитве, писање бројева (шифра) и бројење до стотину.

§ 17. У средњи течај не примају се васпитанице у никакву случају.

§ 18. Примање и отпуштање васпитаница бива сваке двије године. Одпуст пак на школске празнике (вакације) сљедује почетком јула, а примање у почетку септембра.

§ 19. К родитељима и к својти отпуштају се васпитанице само два пута преко године, поименице: од 23 декембра до 7 јануара и на вакације, од Петрова дана до Госпођин-дана. Осим ових двају случајева, васпитанице отпуштају се дома само у случају какве опасне болијести њиховијех родитеља, или ради поправљања здравља саме васпитанице.

§ 20. Течај **другога** одјељења у толико је завршен, да васпитанице без особитијех способности у науци, или које не би желиле науку на даље продужити, могу се пуштати на слободу по окончању **другога** одјељења. У **трећем** (практичном) одјељењу остављају се пак само најбоље васпитанице и оне које се справљају за звање учитељица.

§ 21. Задње двије године (течај практичнога одјељења) особито се посвећују поучавању васпитаница у газдинству, женскоме рукођељу и надзору над дјецом и поретком под руководством Управитељке и учитељица.

§ 22. Испити се полажу три пута: при ступању, при преласку из првога разреда у други и при изласку из другог разреда.

VI. Предмети учења и поступак при класификацијама

§ 23. Предмети учења јесу: Закон божији; језици српски, руски и француски; Историја; Географија; Рачуница; Црквено музикално пјевање; Свилодјелство и женско рукођеље, поименице: кројење и шивење пртенине, аљина и свега осталог што је потребито у домаћему стању; различна плетива, везива и шивења на машини.

§ 24. Васпитанице подучавају се такођер у домаћему газдинству. На тај конач налази се при Институту башта и ограда, да би се цијељ газдинства лакше постигнути могла.

§ 25. Учитељке и учитељи стављају биљешке из својих дотичнијех предмета у школски протокол течајем свеколике године: 5 — одлично, 4 — врло добро, 3 — добро, 2 — прилично, 1 — рђаво и 0 — ништа. О вакацијама дају се ове биљешке васпитаницама на нарочитијем листовима, а по свршетку свега шестољетнога течаја или двају првих одјељења свака васпитаница добија свједоцбу управитељке, учитељица и учитеља.

§ 26. Најбоље из васпитаница, у случају потребе и по увиђавности Управитељке, придају се у помоћ учитељицама, пошто би (се?) оне саме и њихови родитељи на то приволили.

VII. Приход и установе односеће се на плате и на економију уобште

§ 27. Институт има 5.500 годишњих рубаља у сребру, а осим тога још и оне своте новаца, које се полажу за плаћајуће васпитанице.

§ 28. Сви ови новци иду на издржавање Института и хране се код државнога благајника.

§ 29. Од Института добивају:

а) Управитељка: бесплатни стан, огрјев, свијеће, послугу и трпезу са васпитаницама.

б) Свака учитељка добива за прве три године плату од 300 форина, а потом по 400 форината сваке године у сребру, понаособне коморе, огрјев, свијеће, послугу, трпезу са васпитаницама и кафу посебице. Осим тога добивају оне, кад се добро и примјерно владају, повишицу од 20 по % посље сваких пет година дана њихове службе.

в) Домаћи свештеник, који такођер испуњава дужности економиа, добива 300 форината и све остало као и учитељке са повишицом од 200 (sic!, огледно омашка мјесто 20 — Р. Д.) по % посље сваких пет година.

г) Приватни учитељ прима накнаду од 130 форината на годину без ичега другог.

д) Учитељ пјевања прима такођер у име накнаде 70 форината на годину без ишта другог, и

ђ) пет особа за послугу, са условима и плаћом како се с истима економ, у споразумљењу са управитељком, о томе погоди.

§ 30. Плаћа учитељима, економу и послужитељима издаје се у три пута на годину: о Божићу, о Васкрсењу и о Петрову-дану; а накнада приватноме учитељу и учитељу пјевања даје се сва на један пут, и то о Петрову-дану.

§ 31. Економ добива за трошак новце од државног благајника уз признаницу, и са свршетком школске године, тј. концем јунија мјесеца, предава рачун благајнику за сву годину својеручно подписан и потврђен ручним подписом управитељке.

§ 32. Новац за издржавање плаћајућих васпитаница ставља се скупа са новцима за Институт одређенима, а такви новац има се од стране њиховијех родитеља или тудора за свуколику годину од један пут положити почетком свакога школскога љета.

§ 33. Оно што претече од годишњег новчајног расхода уготребљавање се на поправљање, побољшавање и распрострањење Института, на награде васпитаница које свој течај свршују (а награде такве састојаће се у књигама, у потребитијем стварима за женски рад и овијем подобним), на повремене награде заслужнијем персоналу Института и, најзад, на помоћ најсиромашнијих васпитаница.

§ 34. Васпитанице и вас персонал у Институту добивају још безплатно лијекове и љекара у случају болести.³⁰⁾

Као што сам већ напоменуо, овај Устав Дјевојачког института потписао је књаз Никола на Цетињу 12 априла 1873 године, а премапотписао дворски секретар Јован Сундечић. Нови Устав ступио је на снагу тек почетком 1873/74 школске године, а важио је све до 8 септембра 1885 године, када је донесен нови Устав.

За 1873/74 школску годину примљене су девет нових ученица и то: Марија Буронић, Росанда Влачић, Марија Маргетић, Ана Липовац, Емилија Липовац, Велика Вукослачевић, Анастасија Ђурковић, Марија Ђурковић и Санторина Бартолаци. Од нових ученица само су двије биле из Црне Горе, док су остале биле из Боке Которске и Далмације. Санторина Бартолаци била је Италијанка из Задра и једина је и прва ученица Института католичке вјере. Од свих ученица плаћале су издржавање само три, али нијесам могао утврдити колко је свега било ученица. Живко Драговић у своме чланку о Институту каже: „Тако ове 1873/74 године било је у заводу 25 ученица и то 22 на државни трошак, а 3 на свој трошак”,³¹⁾ док је тај број за пет већи у овој сувременој новинарској биљешци: „Овдјешњи дјевојачки институт већ је отворен. Лијепом имену, које је за кратко вријеме стекао и које му се почиње ширити по сусједнијем нам покрајинама, најбоље свједочи што су почетком ове године уњ придошле двије ђевојчице из Далмације, три из Боке и једна из Скадра. Укупан је број питомица из Црне Горе и са стране ове године тридесет”.³²⁾ По једном мало каснијем сувременом податку излази да су почетком новембра 1873 године у Институту биле чак 31 ученица, јер је тек тада при-

³⁰⁾ Ж. Драговић, *Op. cit.*, 398—400.

³¹⁾ Ж. Драговић, *Op. cit.*, 401.

³²⁾ "Глас Црногорца" бр. 23, субота 22 септембра 1873 г.

мљена у Институт Санторина Бартолаци, коју Драговић рачуна у већ наведени број од 25 ученица. У томе податку се мало опширније говори о вјерској толеранцији у Институту, па ево дословно цио текст:

„Цетиње, 3 Новембра. — Ове недјеље примљена је још једна ученица у наш женски институт. То је ћерка г. С. пл. Бартолаца, инжињера из Котора. Бартолаци је римокатолик, и за то баш радујемо се томе, јер је то опет нов доказ, колико је лијепа гласа стекао овај наш институт и изван Црне Горе, да већ и иновјерци не устежу се своју дјецу повјеравати му. С друге стране радостан је овај појав, што је честита управа овога института нашега показала, колико је исти високо узвишен над страстима вјерозаконске разлике, коју неки, баш у Боки, врло несмислено подстичу. Наша влада радовала би се, кад би и више ђевојчица наше католичке браће из околине дошло у овај институт и, како смо разумјели, радо би у том случају набавила и плаћала и једног римокатоличког свјештеника, као катихету за ђецу, као што и православне ученице имају у лицу протођакона и учитеља главне школе г. Филипа Радичевића”.³³⁾

Прва генерација свршених ученица завршила је школовање у мају мјесецу 1874 године. На испиту је било 9 ученица, а одржан је 17 маја. „Успјех је био врло добар, и без прећеривања слободно можемо казати, бољи се није могао желити. Њихове Свјетлости кнез и кнегиња присуствовали су испиту и прије и после подне, и изразили су своје највише задовољство и хвалу управитељици г-ђици Надежди Пацевић и њезинијем сурадницама, г-ђицама Милеви Станојевића и Милки Кокановића и катихети протођакону г. Ф(илипу) Радичевићу. Ово је четврта година овоме заводу и сада су изишле из њега 9 ученица, довршив своје образовање, вјеште у своме матерњем и у француском и у руском језику, добро научене у сваком домаћем послу и раду корисном”.³⁴⁾

Послије свршених испита у мају 1874 године напустила је Институт учитељица Милева Станојевић, а мјесто ње примљена је учитељица Шпанић, из Београда. За идућу, 1874/75, школску годину нијесу примане нове ученице, али је Институт већ добио једну учитељицу од ученица које су у мају завршиле испите. То је била Анђе Поповић „и ово је била прва учитељица између Црногорака, бар у Црној Гори”. Током ове школске године настале су промјене у наставном особљу: мјесто Божа Новаковића предавао је вјеронауку протођакон Филип Радичевић, Милка Кокановић и скоро дошла учитељица Шпанић напустиле су Институт и Цетиње, а Институт је добио нову учитељицу Марину Вукићевић, која је била Црногорка, али је учила на страни.³⁵⁾

16 септембра 1874 г. почео је поново рад у Институту.³⁶⁾ Колику су пажњу поклањали Институту и књаз и сви државни функционе-

³³⁾ „Глас Црногорца“ бр. 28—29, 3 новембра 1873, Додатак.

³⁴⁾ „Глас Црногорца“ бр. 19, понедељник 20 маја 1874, и Драговић, Ор. cit., 401.

³⁵⁾ Ж. Драговић, Ор. cit., 401.

³⁶⁾ „Глас Црногорца“ бр. 36, 16 септембра 1874 г.

ри лијепо се види из тога факта, да су на Ваведене (21 новембра), које је било празник институтске цркве и патрон завода, били присутни књаз Никола и књегиња Милена, па сви чланови књажевске породице, црногорски митрополит Иларион, сенатори и сви виши чиновници.³⁷⁾ Та пажња је још већа када се зна, како су биле деликатне и тешке прилике у Црној Гори после познатог подгоричког покоља од 7 октобра 1874 године.³⁸⁾ У вези са тим покољем и његовим посљедицама одржана је на Цетињу позната народна скупштина од 6 до 9 јануара 1875 године. Том приликом је окупљеним народним главарима поднио извјештај о школама у Црној Гори војвода Станко Радоњић. У једном ондашњем кратком новинарском извјештају о раду те скупштине налазе се само ови подаци о Женском институту:

„Женски завод ради на томе, да и женскиње наше не остају без нужнога образовања и да спреми способне учитељице за основне женске школе, које је наш свијетли кнез одлучио подизати у земљи. У тијем школама учиће се наше ђевојнице, осим најнужнијега знања, раду, реду и чистоћи и свему што је доброј домаћини и напредној кући нужно”.³⁹⁾

Ма да се тешко могло вјеровати да ће се односи између Црне Горе и Турске ријешити без рата, ипак је Институт нормално радио, па је током маја 1875 три пута објавила управитељица Пацевић преко цетињског листа све важније параграфе из раније наведеног институтског Устава од 12 априла 1873 године. У уводу се наглашава, да се важнији прописи Устава објављују тога ради, „да би се с њима могли упознати они родитељи и татори, који би желели у овај завод намјестити своје ђевојнице, било то на сопствени трошак или на трошак самога института”. При крају огласа, који је датиран на Цетињу 6 маја 1875 године, налази се напомена да је рок за пошиљку молби најдаље до 29 јуна, а налази се и још једна напомена, из које се јасно види, како је тежња Управе Института да у завод привуче што више девојака са аустријске територије: јер та напомена гласи: „Моле се славна уредништва, особито далматинских часописа, да би овај оглас у своје штоване листове изволили прештампати”.⁴⁰⁾

Дана 14 јуна 1875 године одржани су годишњи испити у Институту, а 16 јуна разишле су се ученице завода на школски одмор. О тим испитима забиљежено је ово:

„У прошлу суботу био је испит у овдашњем женском институту, и прије и после подне. Њезина Свјетлост књегиња Милена, под које непосреднијем старатељством овај институт стоји, присуствовала је за све то вријеме испиту, и изволила је показати особиту пажњу и интересовање у успјевању питомица у свијема предметима, као што је од самога његовог постанка овоме институту вазда поклањала свуколику љубав своју. И Њ. Св. кнез са г. г.

³⁷⁾ "Глас Црногорца" бр. 47, понедељник 25 новембра 1874.

³⁸⁾ "Записи" књ. XVIII, 199 и д.

³⁹⁾ "Глас Црногорца" бр. 3, 20 јануара 1875.

⁴⁰⁾ "Глас Црногорца" бр. 18, 19 и 20 из 1875 г.

сенаторима, преосвештени г. митрополит и цар(ско) рус(ки) генерал(ни) консуо г. Јонин били су испиту присутни. Успјех, као и прошлијех година, показао се врло добар. И ручни рад, који је био изложен у једној соби, врло је красив. Наша отаџбина може се дичити овим заводом. Јуче је било благодарење, а данас се питомице разилазе на двомјесечни одмор".⁴¹⁾

Испите су полагале свега пет ученица, те је, по Драговићевом излагању, у Институту било за идућу школску годину само 11 ученица. Јер, као што сам већ напоменуо, у септембру 1874 г. није примана ниједна ученица. Да би се повећао број ученица примљене су у септембру 1875 године још 17 нових и то: Јоке Пејовић, Марица Уличевић, Дарија Ерцеговић, Милева Липовац, Олимпија Руцовић, Екатерина Стефановић, Марија Церовић, Василија Церовић, Милуша Лазаревић, Станица Бурашковић, Стане Вукотић, Олга Бербер, Јулија Пламенац, Христина Матановић, Стане Поповић, Драгиња Рамадановић и Марија Ђукановић. Од новопримљених ученица само 11 су биле из Црне Горе, а 6 из Боке Которске. Од свих само су 3 плаћале издржавање у Институту.⁴²⁾ Милан Костић је био напустио Цетиње још средином 1872 године, али се ипак и даље интересовао просвјетним приликама у Црној Гори, па о ученицама Института пише и ово: „Међу васпитаницама тога женског завода има доста њих и из Аустро-Угарске. Да је само лакши саобраћај са Цетињем било би их и више, јер у Боци Которској и оближној Далмацији нема ниједног женског завода, који би се ма и из далека могао мерити са овим".⁴³⁾

Једини ондашњи цетињски лист „Глас Црногорца“ био је толико заузет важним народним питањима поводом херцеговачког устанка, да чак није нотирао ни почетак рада у Институту у септембру 1875 године. Но из биљежака у томе листу види се, да је управитељица Института Надежда Пацевић 17 августа (1875) отпутовала за Петроград у пратњи књегиница Зорке и Милице, које су ишле у Петроград ради учења у познатом Смољном институту.⁴⁴⁾ Управитељица Пацевић се сигурно на вријеме вратила из Русије, јер се у ондашњем цетињском листу од 10 октобра налази и ова биљешка: „Питомице овдашњег женског института побуђеним многопоштоване управитељке гђе Надежде Пацевић радиле су и раде свилац за рањенике у својим слободним часовима"⁴⁵⁾ Управитељица и ученице Института стално су настојале да што више користе пребјеглим херцеговачким породицама. Тако је на Ваведење (21 новембра 1875 г.) била слава црквике Женског института, те је и та свечаност искоришћена у хумане и добротворне сврхе, па „послије службе боже и великога обједа била је лутрија, коју је управитељка гђица Пацевић приредила у корист сиротиње херцеговачке и мјесне. Из-

⁴¹⁾ Глас Црногорца бр. 23, понедељак 16 јуна 1875 г.

⁴²⁾ Ж. Драговић, *Op. cit.*, стр. 401.

⁴³⁾ М. Костић, *Op. cit.*, стр. 231.

⁴⁴⁾ Глас Црногорца бр. 33, од 18 августа 1875 г.

⁴⁵⁾ Глас Црногорца бр. 45, од 10 октобра 1875. г.

гравани су различни лијепи радови ученица. Од прихода предала је г-ђица управитељка Одбору за Херцеговце ф(иорина) 100 а вар(ошком) капетану ф. 67 да подијели сиротињи.”⁴⁶⁾

Херцеговачки устанак 1875 г. онемогућио је редован живот у Црној Гори, а када је због устанка дошло и до формалне објаве рата Турској (15 јуна 1876 г.) морале су и школе прекинути редовну наставу. Тако је у мјесецу мају те (1876) године обустављен рад у Институту,⁴⁷⁾ те су ученице пошле својим кућама, а зграда Дјевочачког института стављена је на расположење мисији рускога Црвеног крста, која је дошла да укаже братску помоћ црногорским и херцеговачким рањеницима. Управитељица Института Надежда Пацевић и њена сестра Александра остале су и даље у згради Института, али сада као милосрдне сестре при руском Црвеном крсту. Оне су водиле бригу о породицама херцеговачких усташа, пазиле су, крпиле, обукивале, храниле и поучавале њихову дјецу, о чему су биле свјеже усмене на Цетињу и по Црној Гори чак и 1879 године, када је руски научник Павле Ровински дошао у Црну Гору.⁴⁸⁾

Институт је наставио редован рад тек у септембру 1878 године. Од 28 ученица из школске 1875/76 године пријавило се свега њих 19, а пријављене су само 2 нове ученице: Стане Матановић, Црногорка, и Нимфодора Бјеладиновић, из Котора. Нијесам могао доћи до „Гласа Црногорца” за 1879 годину, те ми није могуће утврдити када су завршена предавања школске 1878/79 године, али то је сигурно било у мају или јуну 1879 године. Тада су завршиле Институт само 5 ученица, 4 ученице су током године напустиле Институт, а у заводу је остало само 12 ученица. Поред њих у септембру 1879 године примљено је још 11 нових ученица и то: Анђе Вукићевић, Софија Поповић, Милица Маркићевић, Љубица Радичевић, Зорка Бербер, Росе Даковић, Стане Капичић, Горде Мартиновић, Милица Пејовић, Христина Ђукановић и Марија Поповић. Осам нових ученица су из Црне Горе, двије из Боке, а једна из Скадра. Од свих њих само су двије морале плаћати издржавање у школи.⁴⁹⁾

У току 1879—80 школске године умрле су 2 ученице код својих кућа, док су 5 њих напустиле школу током године. Ове школске године Институт је добио још једну учитељицу. То је била Луција Фрајзингер, која је држала часове француског језика. 1879 године одобрио је књаз Никола нови наставни план и програм. Први наставни план и програм наводи Костић у цјелости, а по њему наводи га и Драговић.⁵⁰⁾ Ја сам укратко говорио о томе наставном плану и програму, па то нећу понављати. Нови наставни план из 1879 године овако је изгледао:

⁴⁶⁾ Глас Црногорца бр. 52, од 29 новембра 1875.

⁴⁷⁾ Ж. Драговић, *Op. cit.*, стр. 401.

⁴⁸⁾ П. Ровинскій, Черногорія въ ея прошломъ и настоящемъ (Государственная жизнь 1851—1907), томъ III, Петроградъ 1915, стр. 319—320; упор. А. Гајевић, Из Црне Горе и Херцеговине (Успоменне војевања за народно-ослобођење 1876 г.) Нови Сад 1891, стр. 106—107.

⁴⁹⁾ Ж. Драговић, *Op. cit.*, 402.

⁵⁰⁾ Костић, *Op. cit.*, 165—166 и Ж. Драговић, *Op. cit.*, 402—403.

Предмет	Недјељно часова у разредима					I	II	III	IV	V
1) Закон божји	—	—	—	—	—	2	2	2	2	2
2) Српски језик	—	—	—	—	—	6	6	6	6	6
3) Руски Језик	—	—	—	—	—	5	5	5	5	5
4) Француски језик	—	—	—	—	—	1	5	5	4	4
5) Математика:										
а) Рачун	—	—	—			3	3	3	3	3
б) Геометрија	—	—	—			1	1	1	1	1
6) Реалије:										
а) Земљопис	—	—	—			2	2	2	2	2
б) Историја	—	—	—			2	2	2	2	2
в) Природна историја	—					2	2	2	—	—
г) Физика	—	—	—			2	2	2	—	—
д) Хемија	—	—	—			—	—	—	2	2
7) Техника:										
а) Ручни рад	—	—	—			3	3	3	3	—
б) Кућарство	—	—	—			—	—	2	2	2
в) Калиграфија	—	—				1	—	—	—	—
г) Цртање просторучно	—					2	2	2	2	—
д) Пјевање	—	—	—			1	1	1	1	1
ђ) Музика (необлигатно)	—					1	1	1	1	1
е) Гимнастика	—	—				1	1	1	1	1
8) Педагогика:										
а) Психологија	—	—				—	—	—	—	—
б) Логика	—	—	—			—	—	—	—	—
в) Наука васпитања	—	—				—	—	—	—	—
г) Методика	—	—	—			—	—	—	—	6

Уз овај наставни план налази се примједба, да се ручни рад и практично кућарство вјежбају послје школскога времена. Наставни план и програм из 1879 г. штампани су у посебној брошури, а њих досљвно даје и Драговић. Из првога наставног плана и овога из 1879 године, које сам и ја навео, може се видјети велика разлика у систему школовања и васпитања ученица Института на Цетињу, те нећу наводити опширни наставни програм из 1879 године. Уз наставни програм постоје и упутства о уџбеницима. Тако се уз Закон божји учила историја православне цркве по дјелима Никодима Милаша, а уз часове српскога језика били су, углавном, уџбеници Стојана Новаковића. Из географије се учила математичка и политичка географија, па затим Европа и ваневропски континенти, док се у V разреду предавала само методика наставе у географији. У I разреду понављао се из историје програм основне школе, а у осталим разредима учила се општа историја по уџбенику „Историја свијета” од Иловајскога. Прва методска јединица у V разреду била је о Лују XIV, а задња „доба прве француске империје”. Но у V разреду се предавала и методика наставе у историји, као што је у V разреду предавана и методика свих осталих предмета. Из табеларног прегледа наставног плана не би се могло закључити како су се предавали

поједини предмети из Педагогике, али се из наставног програма види, да су се психологија, логика и наука о васпитању предавале у V разреду, а методика педагогике предавале се „упоредо са наставом, тако да ученице присуствују предавањима учитељица, и помажући им при томе саме се вјежбају”.³¹⁾

Нови наставни план и програм ступили су на снагу почетком 1880-81 школске године. Како су послје испита у јуну 1880 године остале у Институту свега 10 ученица, то је за нову школску годину примљено у септембру 1880 г. још 9 нових ученица: Драгиња Бербер, Јелена Новаковић, Ђорђина Пламенац, Марица Ђурашковић, Милица Желалић, Анђе Церовић, Милена Огњеновић, Велика Матановић и Драга Радичевић. Од њих су 5 биле Црногорке, а 4 су из Боске и Далмације. Само се једна од свих њих имала школовати о своје трошку.³²⁾

Убрзо послје почетка рада у школској 1880-81 години напустила је Институт прва његова управитељица Надежда Петровна Пацевић. Она се повратила у Русију „праћена благословима црногорске младежи, коју је она васпитавала и васпитала”. За вријеме управитељице Пацевић у Институт је било примљено 65 ученица, од којих су биле само 42 Црногорке, а 23 су биле из иностранства. Једна од њих је била Италијанка из Задра, док су 3 биле из Турске (из Скадра), а 19 из разних мјеста која су била под Аустријом. Од свих ученица које су биле примљене у Институт за вријеме управитељице Пацевић исти је завршило њих 25, а од свих 65 ученица само су 8 плаћале за интернатски живот у Институту.³³⁾ Заслужује напоменути и то, да је управитељица Пацевић за вријеме своје десетогодишње управе набила приличан број књига и уредила добру библиотеку Института, у којој су биле углавном српске, руске и француске књиге. Та библиотека је била важна и тога ради, што су се истом могли служити, по одобрењу управитељице Пацевић сви културно-просвјетни радници на Цетињу.³⁴⁾

Руски научник Павле Ровински провео је у Црној Гори 25 година са повременим прекидима, а први пут је дошао у Црну Гору 1879 године.³⁵⁾ Он каже да за вријеме управитељице Пацевић није био ни на часовима ни на испитима у Институту, али је ипак три пута посјетио Институт, па је могао добити општи утисак о раду у Институту. Нарочито Ровински подвучи чистоћу и ред у школи, као и добри и весели изглед ученица и добре односе између ученица и управитељице. Својом образованошћу и природним и добрим односом са ученицама управитељица је имала на њих јачи уплив „од све педагошке технике”. Но ипак Институт није могао у то вријеме дати нека виша научна знања својим ученицама, јер на Цетињу ни-

³¹⁾ Ж. Драговић, *Op. cit.*, 404—408; уп. П. Ровинскиј, *Черногорія*, III, 388—389

³²⁾ Ж. Драговић, *Op. cit.*, 402.

³³⁾ Ж. Драговић 402 и Ровински III, 384.

³⁴⁾ Ж. Драговић 403.

³⁵⁾ П. Ровинскиј, *Черногорія* III, 415 и 457.

је било спремних и стручних наставника који би им могли иста дати, а учитељице које су долазиле са стране нијесу се задржавале ниједна дуже од године дана. То је сигурно и чинило, те се за извјесно вријеме није продужавало учење у Институту на шест година, како је било одређено § 15 Устава Института од 12 априла 1873 године, већ се поступало по § 20, којим је одређено да се у треће (практично) одјељење остављају „само најбоље васпитанице и оне, које се справљају за звање учитељица”. Није се ни у васпитном погледу строго пазило на педагошке прописе, већ су односи били више или мање слични породичним односима. Ипак је циљ постизан, каже Ровински, о чему се он лично увјерио, јер је познавао много бивших ученица Института. То се видјело у свакој кући гдје је била нека од ранијих ученица Института, па била она дјевојка или удата. У таквој кући увијек је било више чистоће и реда, а најбоље се могла видјети корист од учења у заводу по дјечи негдашњих ученица Института. Значај Института је и у томе, што су његове ученице биле заре образоване жене у Црној Гори, а истовремено су остајале ипак „праве Црногорке”.⁵⁶⁾

(Свршиће се)

Ристо Ј. Драгићевих

⁵⁶⁾ Ibidem, 384—386.